

Матеріали до лекції 7 з теми: «ГЕТЕРОЦИКЛІЧНІ СПОЛУКИ. НУКЛЕОТИДИ»

1 Необхідно знати: визначення поняття «гетероциклічні сполуки», «гетероатом», вміти розпізнавати їх за формулами; **бути обізнаним** з класифікацією гетероциклічних сполук (табл.1);

мати уявлення про систематичну номенклатуру гетероциклічних сполук.

Гетероциклічні сполуки – циклічні органічні сполуки, цикли яких, окрім атомів Карбону, містять один або декілька атомів інших хімічних елементів (**гетероатомів**), наприклад O, N, S.

Таблиця 1 - Класифікація гетероциклічних сполук

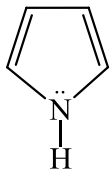
Ознака класифікації	Класифікаційна група					
розмір циклу	П'ятичленні гетероцикли		Шестичленні гетероцикли		Конденсовані системи	
кількість гетероатомів	з одним гетероатомом	з двома гетероатомами	з одним гетероатомом	з двома гетероатомами	містить гетероцикли	містить ароматичні ядра
представники	піролол, тіофен, фуран	піразол, імідазол, тіазол	піридин	піримідин	пурин	Індол, хінолін, ізохінолін, акридин

Номенклатура гетероциклічних сполук

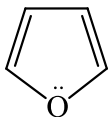
Для більшості давно відомих гетероциклічних сполук вживаються тривіальні назви.

При аналізі назви за систематичною номенклатурою IUPAC необхідно знати, що:

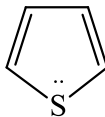
- 1 природа гетероатома вказується у вигляді префіксів (окса – O, міа- S, аза – N);
- 2 кількість атомів у циклі вказується закінченням (**ол** - п'ятичленний гетероцикл, **ин** - шестичленний гетероцикл);

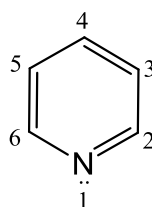
азол

оксол

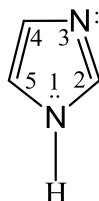
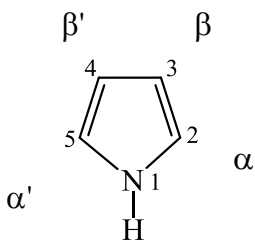

тіол

азин

- 3 наявність двох або більшої кількості гетероатомів вказується за старшинством O>S>N;
- 4 нумерація циклу починається від гетероатому, щоб замісник або інший гетероатом отримали менший номер;
- 5 у циклі, який містить однакові гетероатоми, нумерацію починають з гетероатома, сполученого з атомом Гідрогену

2 **Необхідно знати:** формули і тривіальні назви типових п'ятичлених гетероциклів з одним гетероатомом – піролу, фурану, тіофену;

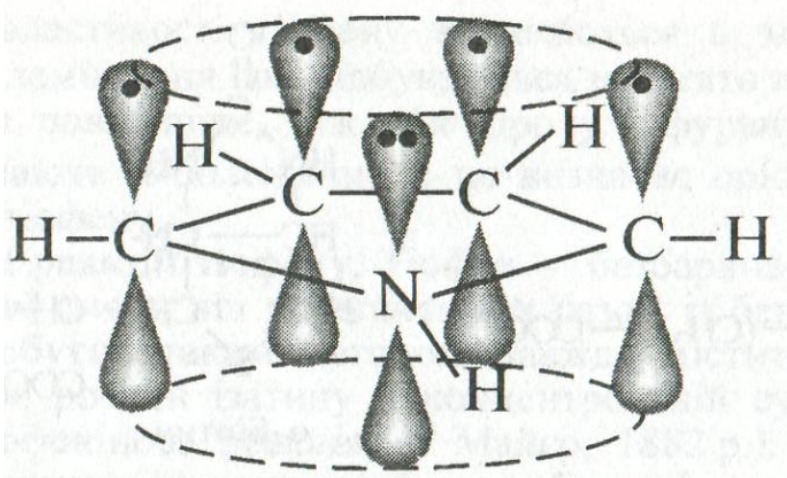
пояснювати причини ароматичності піролу, фурану, тіофену і **вміти** порівнювати їх за ароматичними властивостями;

знати типові хімічні властивості піролу, фурану, тіофену, **вміти** складати рівняння відповідних хімічних реакцій і зазначати їх тип, називати продукти реакцій.

П'ятичленні гетероцикли з одним гетероатомом

Розглянемо особливості ароматичних п'ятичлених гетероциклів з одним гетероатомом на прикладі піролу.

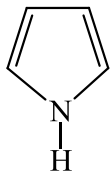
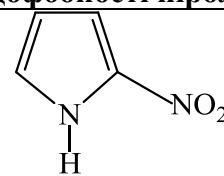
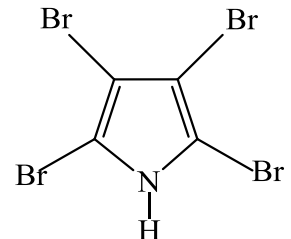
Правило Хюккеля

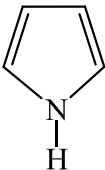
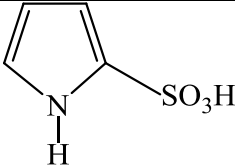
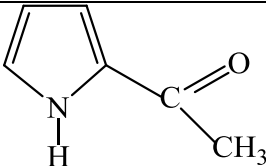
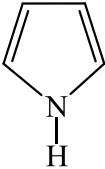
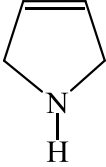
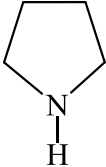
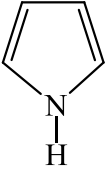
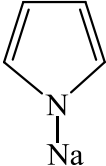
- 1 плоска циклічна система
- 2 безперервний ланцюг спряження
- 3 містить $(4n+2)$ π -усуспільнених електронів, де n - ціле число (в даному випадку =1) $\Rightarrow$ **ароматичні гетероцикли**

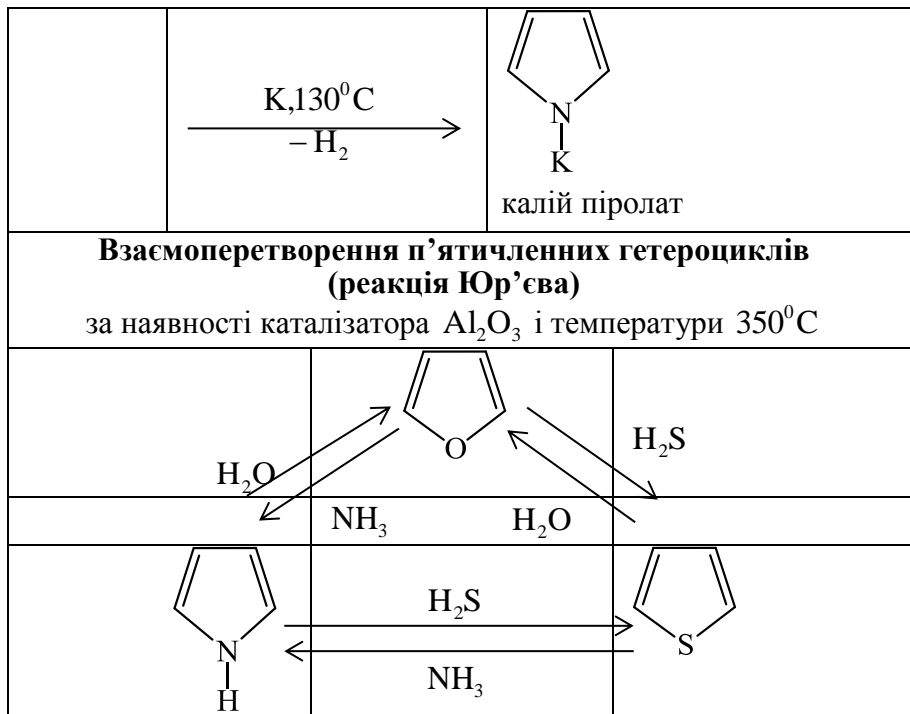
всі атоми циклів знаходяться в sp^2 -гібридному стані, у спряжену систему атоми Карбону надають по одному електрону, а гетероатоми електронну пару, отже шестиелектронна π -хмарина делокалізована на 5 атомах циклу $\Rightarrow$ **π -надлишкові гетероцикли**

Хімічні властивості (на прикладі піролу)

1 реакції електрофільного заміщення (переважно в положенні 2(α -положенні))

	а) нітрування (не використовується нітруюча суміш внаслідок ацидофобності піролу)	
	$+ \text{CH}_3 - \text{C} \begin{matrix} \text{O} \\ \parallel \\ \text{ONO}_2 \end{matrix}$ $\xrightarrow{-\text{CH}_3\text{COOH}}$	 <p>2-нітропірол</p>
	б) галогенування	
	$\xrightarrow[-4\text{HBr}]{4\text{Br}_2}$	 <p>2,3,4,5-тетрабромпірол</p>
в) сульфування (не використовується)		

	концентрована сульфатна кислота внаслідок ацидофобності піролу)	
	$\xrightarrow{\text{SO}_3 \text{ в піридині}}$	 пірол-2-сульфо кислота
	г) ацилювання	
$\xrightarrow[\text{-CH}_3\text{COOH}]{(\text{CH}_3\text{CO})_2\text{O}, 250^\circ\text{C}}$	 2-ацетилпірол	
2 реакції приєднання		
гідрування		
	$\xrightarrow{\text{Zn, CH}_3\text{COOH}}$	 3-піролін(2,5-дигідропірол)
	$\xrightarrow{2 \text{ H}_2, \text{Pt}}$	 піролідин(тетрагідропірол)
3 реакції заміщення, у яких виявляються слабкі кислотні властивості (характерні тільки для піролу)		
	$\xrightarrow[\text{NH}_3]{\text{NaNH}_2}$	 натрій піролат

Таблиця 2 – Порівняння хімічних властивостей піролу, фурану, тіофену у реакціях заміщення

	Тип реакції, реагент			
Бромовання Br_2	Нітрування $CH_3-CO-ONO_2$ ацетилнітрат	Ацилювання $(CH_3CO)O$ або CH_3COCl	Сульфурвання SO_3 в піридині (для тіофену- H_2SO_4)	

Тіофен	Фуран	Пірол
Стійкий до дії конц. H_2SO_4 , руйнується під дією конц. HNO_3	Цикл руйнується під дією концентрованих кислот H_2SO_4 та HNO_3 , можлива полімеризація	дією
2-бромотіофен	2-бромофуран	2,3,4,5-тетрабромпірол
2-нітротіофен	2-нітрофуран	2-нітропірол
2-ацетилтіофен	2-ацетилфуран	2-ацетилпірол
тіофен-2-сульфо-кислота	фуран-2-сульфо-кислота	пірол-2-сульфо-кислота

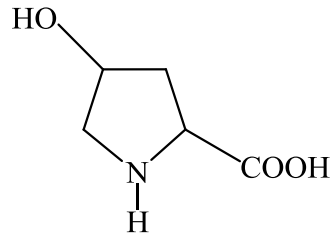
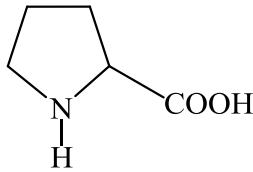
З Необхідно знати: деякі формули біологічно важливих похідних п'ятичленних гетероциклів - імінокислот-проліну та гідроксипроліну);

ознайомитися з формулами: нікотину, природних порфіринів –гему та хлорофілу, лікарських препаратів фуранового ряду – фурадоніном, фуразалідоном, біотином.

Біологічно важливі похідні п'ятичленних гетероциклів

Піролу

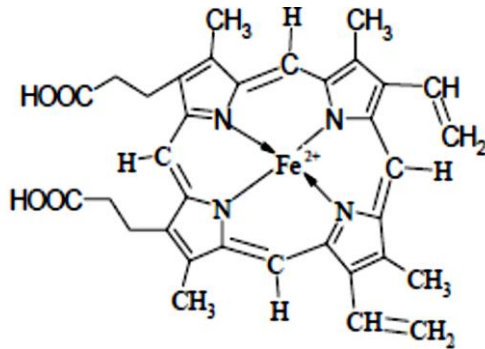
похідні
піролідину

імінокислоти

тетрапірольні
сполуки

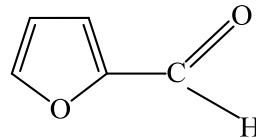
пролін   Гідроксипролін
пірол → порфін → протопорфін → гем

гем

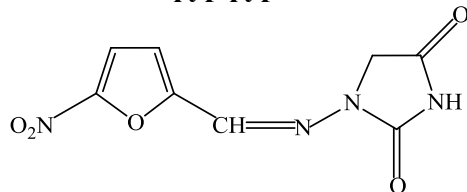
Гем містить атом Fe^{2+} , сполучений з порфірином (протестична група **гемоглобіну**). Гем також входить до складу ферментів **цитохромів, каталази, пероксидази**. Комплекс порфірину з Mg - основа **хлорофілу**. Пірольні цикли, сполучені з Co входять до складу **вітаміну B₁₂**

Фурану

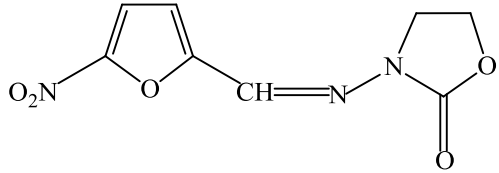
фурфурол

лікарські препарати
нітрофуранового ряду

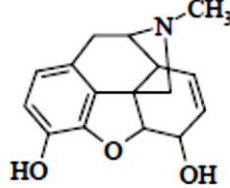

фурадонін

наркотичні речовини
– морфін, героїн,
кодеїн та ін.

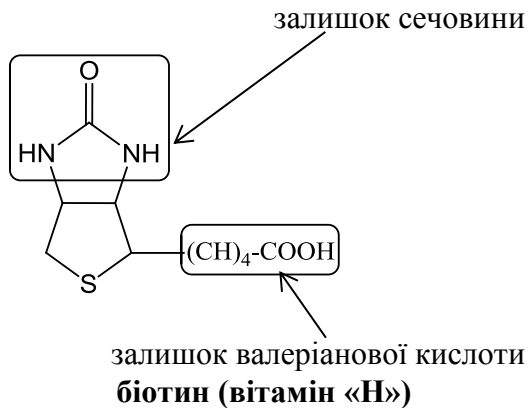
фуразолідон

морфін

похідні
тетрагідротіофену

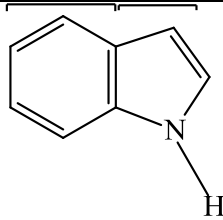
Тіофену

4 Необхідно знати: формулу індолу як представника конденсованих гетероциклічних сполук і формулу його похідних – амінокислоти триптофану та медіатору - серотоніну

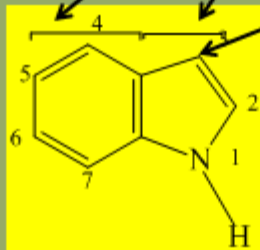
Індол як представник конденсованої гетероциклічної сполуки та його похідні

бензен пірол

індол (бензопірол)

Індол (бензопірол)

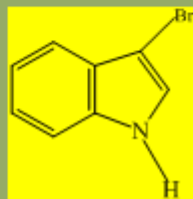
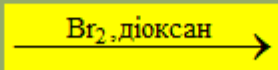
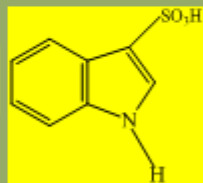
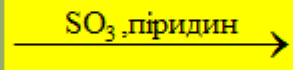
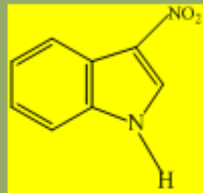
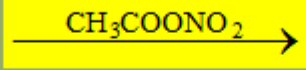
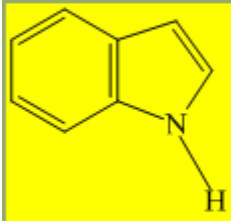

В реакціях електрофільного заміщення замісник вступає у 3 положення

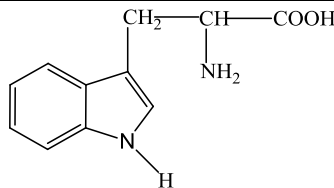
Хімічні властивості подібні до властивостей піролу:

- не виявляє основні властивості;
- виявляє ацидофобність;
- є слабкою NH-кислотою.

Реакції електрофільного заміщення індолу

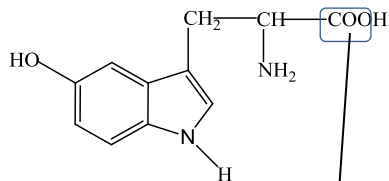

амінокислота

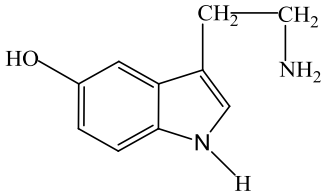
триптофан

гідроксилування

5-гідрокситриптофан

декарбоксилування

<p>медіатор головного мозку</p>	 <p>серотонін</p>	
--	--	--

5 Необхідно знати: формули і тривіальні назви п'ятичлених гетероциклів з двома гетероатомами – імідазолу, оксазолу, тіазолу; знати формули похідних імідазолу –гістидину та гістаміну;

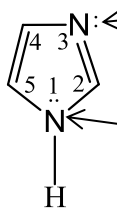
-ознайомитися з формулами піразолу та його похідних, які є лікарськими препаратами;

визначати пірольний та піридиновий атоми Нітрогену у складі імідазолу;

знати типові хімічні властивості імідазолу, **вміти складати** рівняння відповідних хімічних реакцій і зазначати їх тип, називати продукти реакцій.

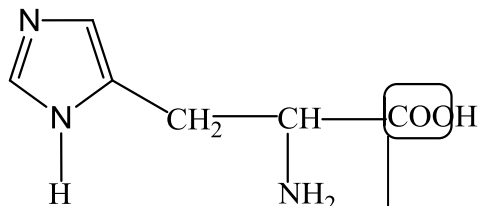
Імідазол як представник п'ятичлених гетероциклів з двома гетероатомами та його похідні

піридиновий атом Нітрогену
(основні властивості)

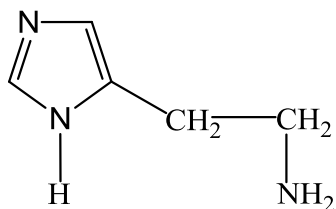
пірольний атом Нітрогену
(кислотні властивості)

амінокислота
гістидин
(α -аміно- β -імідазолпропіонова
кислота)

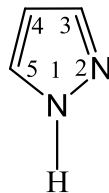

декарбоксилаза — CO₂

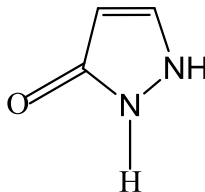
біогенний амін
гістамін

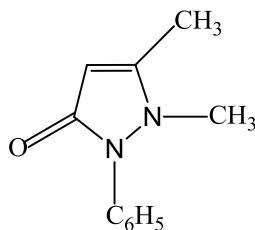
ізомер імідазола

Піразол

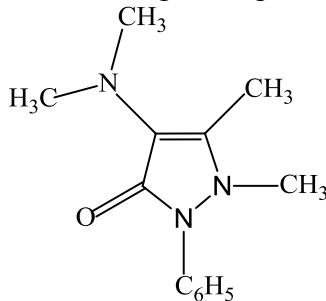
піразалон-5

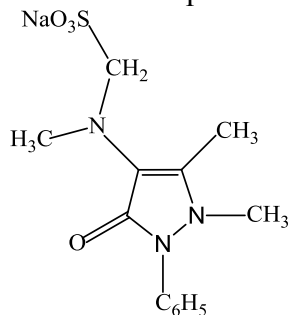
лікарські препарати
піразалонного ряду

антіпірін

(2,3-диметил—фенілпіразалон-5)

амідопірин
(2,3-диметил—феніл-4-
диметиламінопіразолон-5)

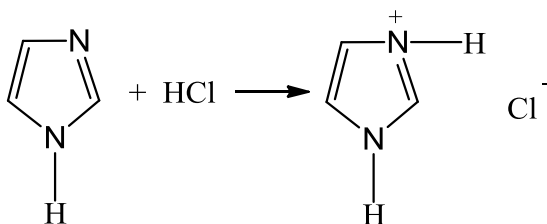
анальгін

Хімічні властивості імідазолу

Імідазол є сильнішою основою (за рахунок піридинового атому N) і сильнішою кислотою (за рахунок пірольного атому N) за пірол.

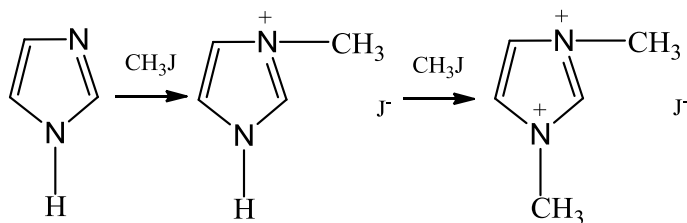
Основні властивості

-утворення солей при взаємодії з кислотами

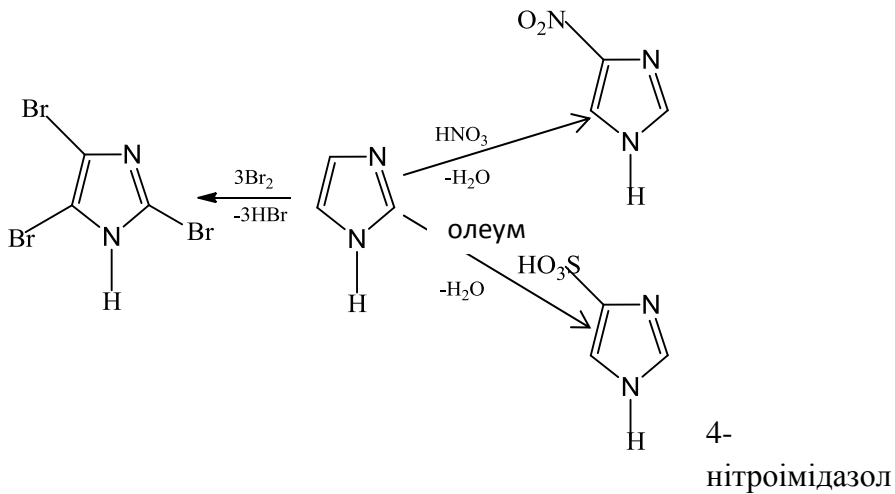
Імідазолій хлорид

-реакції алкілування

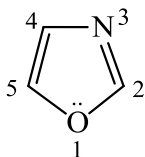
1,3-диметилімідазолій йодид

Реакції електрофільного заміщення

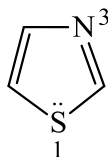

імідазол-4-
сільфокислот
а

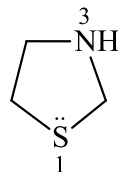
П'ятичленні гетероцикли з двома різними гетероатомами

оксазол

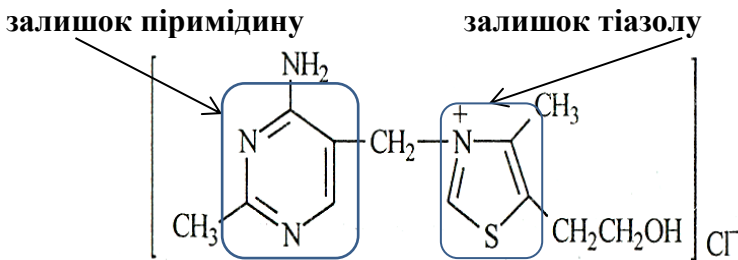
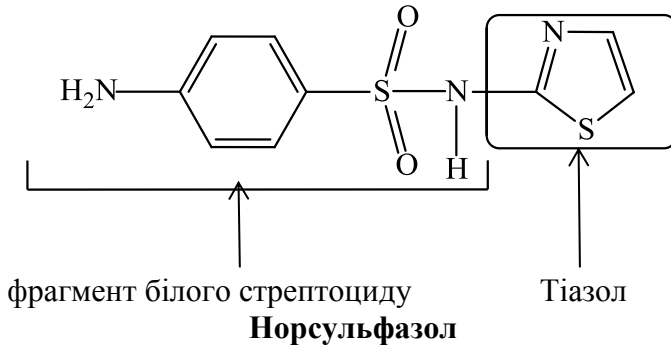

тіазол

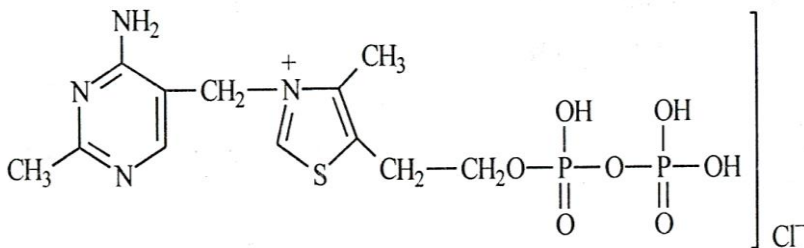

Тіазолідін

Тіазол входить до складу **вітаміну В1(тіаміну)**, кофермента **кокарбоксілази** та деяких лікарських препаратів, зокрема **норсульфазолу**

Вітамін В₁ (тіамін) містить дві гетероциклічні структури – піримідину та тіазолу.

Тамінпірофосфат (кокарбоксилаза-основна складова ферменту карбоксилази) утворюється внаслідок фосфорування тіаміну.

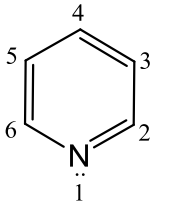
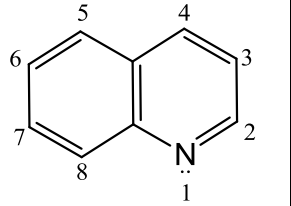
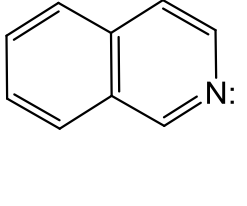
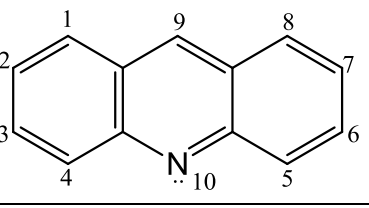
6 Необхідно знати: формулу піридину; його похідних-вітамінів РР та В₆

- **пояснювати** особливості будови піридину і хімічні властивості в зв'язку із будовою;

- **складати** рівняння хімічних реакцій, які характеризують властивості піридину.

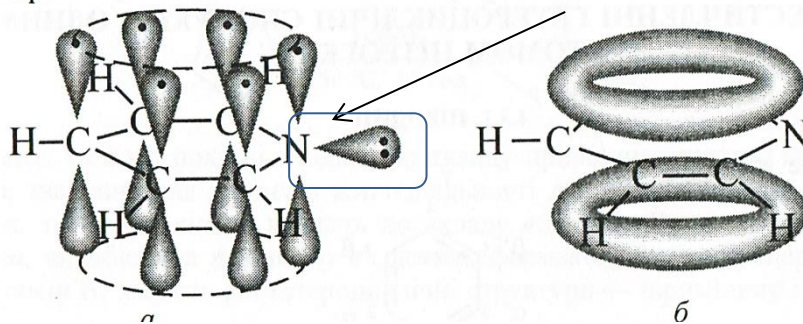
Шестичленні гетероцикли з одним гетероатомом

		
Піридин	Хінолін	Ізохінолін
		
акридин		

Будова піридину

Атом Нітрогену надає тільки один електрон у спряжену систему, вільна пара електронів атому Нітрогену не бере участі в утворенні ароматичної системи, що зумовлює основні властивості піридину.

Піридиновий атом Нітрогену

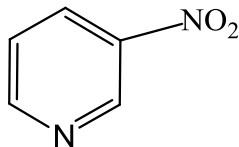
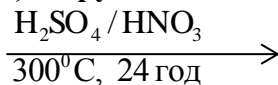

Хімічні властивості піридину

1 реакції електрофільного заміщення (переважно в

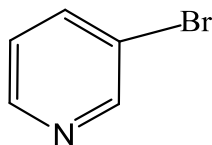
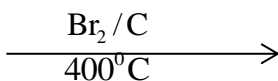
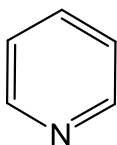
положенні 3 (β-положенні)

а) нітрування

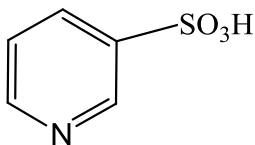
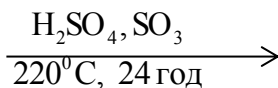
3-нітропіридин

б) галогенування

3-бромопіридин

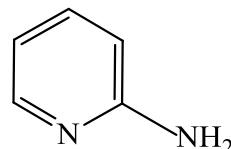
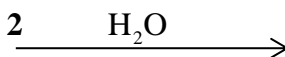
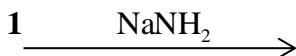
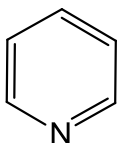
в) сульфування

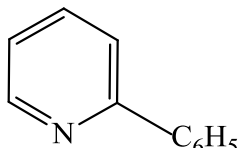
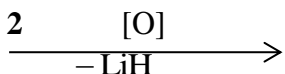
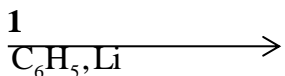
піридин-3-сульфо кислота

2 реакції нуклеофільного заміщення

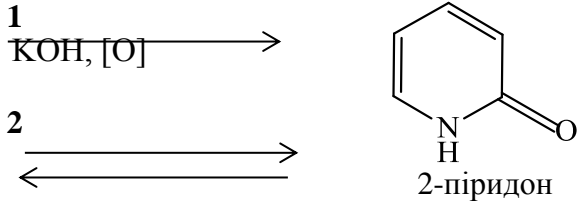
гідрування

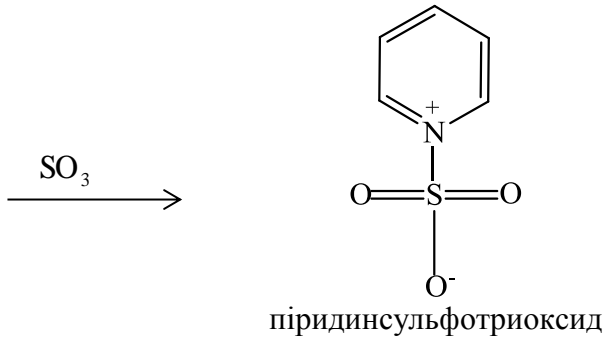
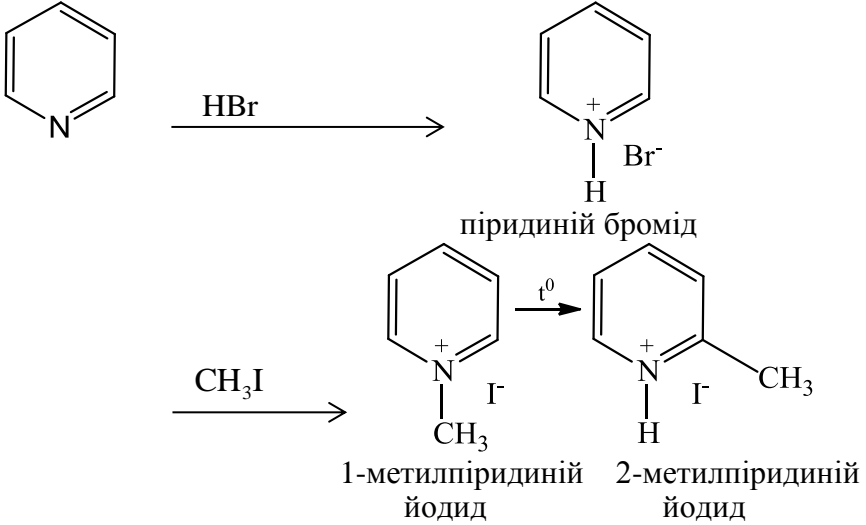
2-амінопіридин

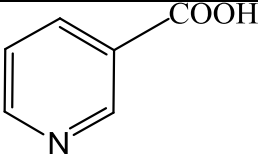
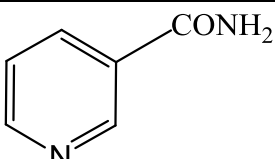
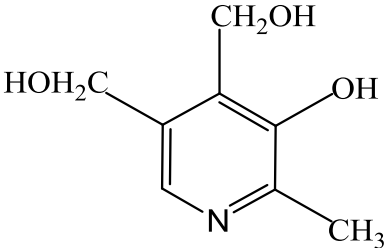
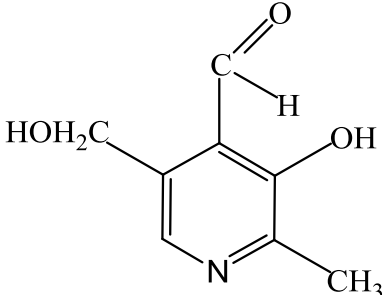
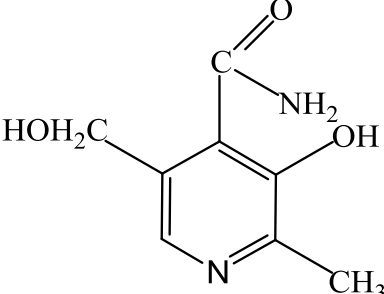
2-фенілпіридин

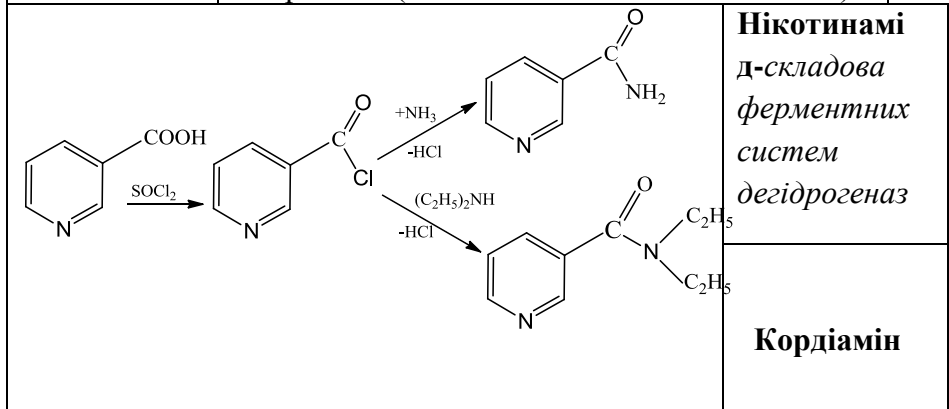
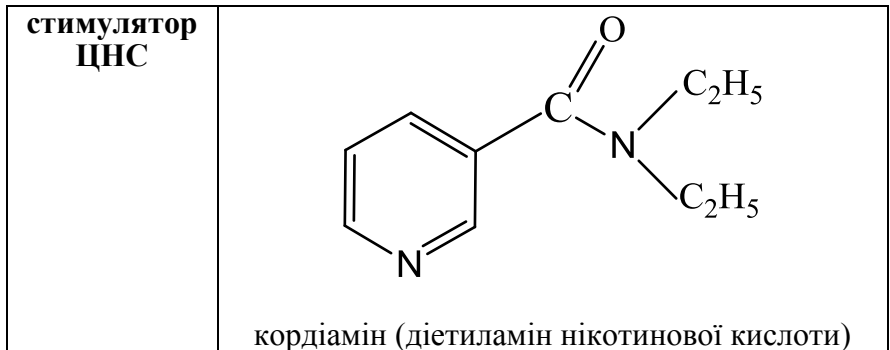

3 Основні властивості

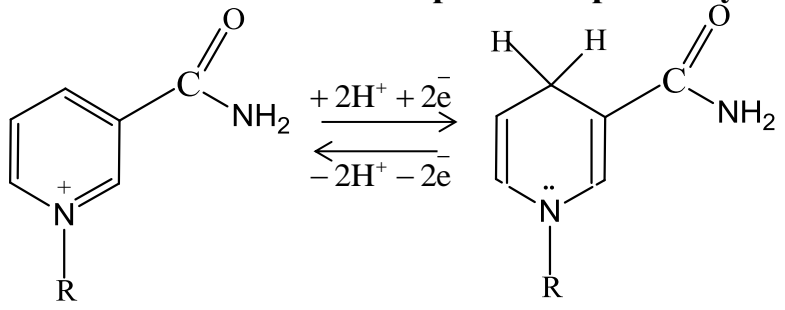

Похідні піридину

<p>вітамін PP</p>	 <p>нікотинова кислота</p>	 <p>Нікотинамід</p>
<p>Вітаміни В₆</p>	 <p>піридоксин</p>	
	 <p>піридоксаль</p>	
	 <p>піридоксамін</p>	

**Схема участі НАД
(нікотинамідаденіндинуклеотиду)
в окисно-відновних процесах організму**

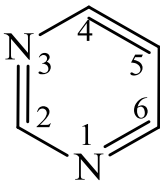
<p>НАД⁺ окиснена форма НАД-залежні дегідрогенази окиснення шляхом дегідрування</p>	<p>НАД:Н₂ відновлена форма здійснюють процеси</p>
---	--

7 Необхідно знати: формулу піримідину та його похідних-вітамінів В₁, барбітурової кислоти;

-ознайомитися з формулами похідних барбітурової кислоти;

-з'ясувати поняття лактим-лактамної таутомерії; складати формули лактимної та лактамної форм, кетонної та енольної форм барбітурової кислоти

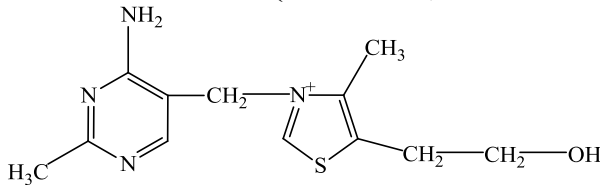
Піримідин як шестичленний гетероцикл з двома гетероатомами Нітрогену та його похідні

Гідрокси- та амінопохідні піримідину: урацил, тимін, цитозин (буде розглянуто в темі «Нуклеїнові кислоти»)

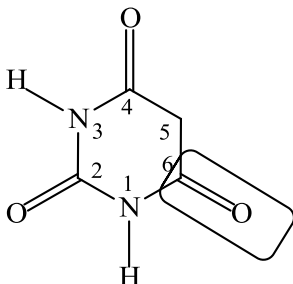
піримідин

Тіамін (вітамін В₁)

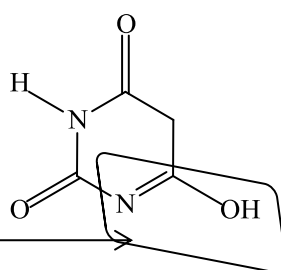

барбітурова кислота

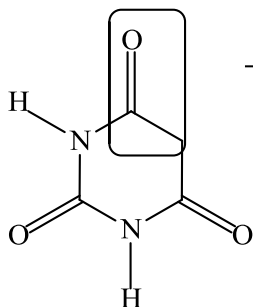
лактамна форма

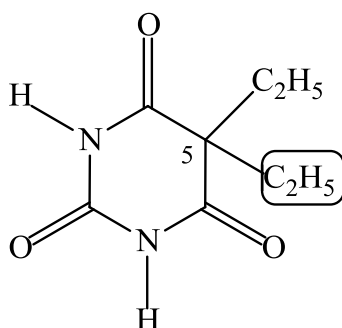
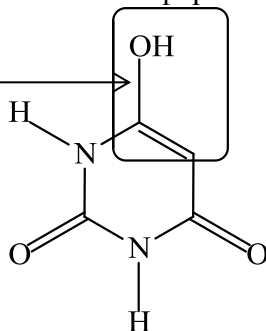
лактимна форма

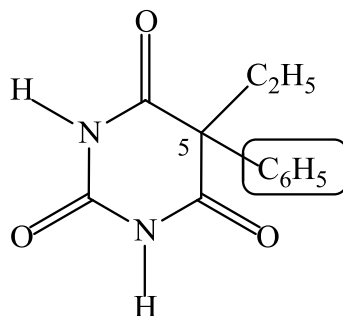
кетонна форма

енольна форма

барбітал (веронал)

фенобарбітал (люмінал)

барбітурати

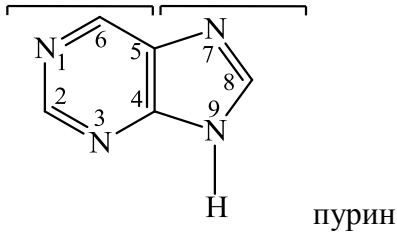
8 Необхідно знати: формулу пурину та його похідної-сечової кислоти.

Пурин та його похідні

ядро піримідину

ядро імідазолу

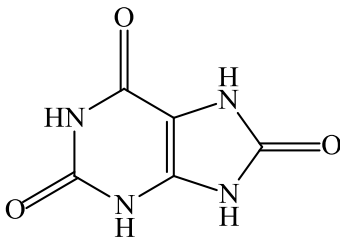

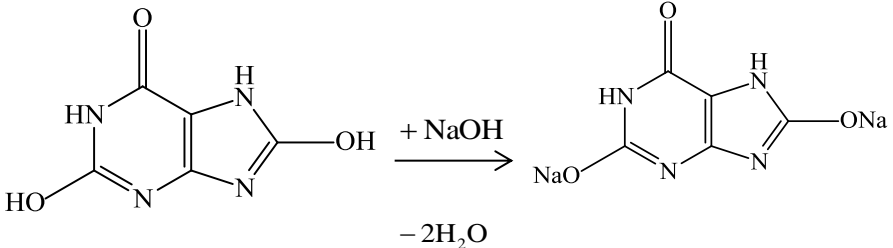
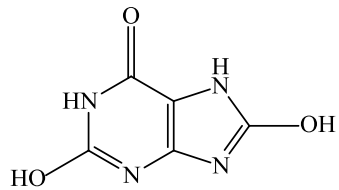
Гідрокси- та амінопохідні пурину: аденін, гуанін (буде розглянуто в темі «Нуклеїнові кислоти»)

сечова кислота(2,6,8-триоксипурин)

лактамна форма

лактимна форма

сечова кислота -
двохосновна кислота

динатрієва сіль сечової
кислоти

9 Необхідно знати: склад нуклеїнових кислот, склад і будову нуклеозидів та нуклеотидів;

- **вміти складати формули** пуринових та піримідинових основ, відповідних нуклеозидів та нуклеотидів, рівняння їх гідролізу;

- **пояснювати** типи хімічних зв'язків між моносахаридами та: азотистою основою і ортофосфатною кислотою

НУКЛЕЇНОВІ КИСЛОТИ. МОНОНУКЛЕОТИДИ. МОНОНУКЛЕОЗИДИ

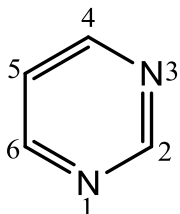
Нуклеїнові кислоти – природні біополімери, які складаються з багатьох мононуклеотидів, сполучених між собою 3', 5' - фосфодіестерними зв'язками.

Класифікація і структурні компоненти нуклеїнових кислот

Нуклеїнові (азотисті) основи Піримідинові (похідні піримідину)

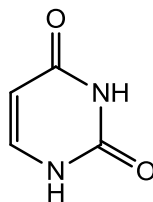
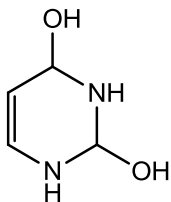
Піримідин

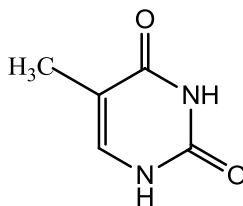
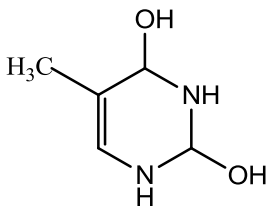
Лактимна форма

Лактамна форма

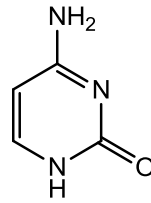
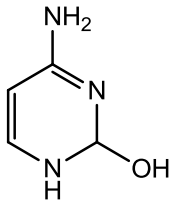
Урацил (2-OH, 4-OH)

Тимін (2-OH, 4-OH, 5-CH₃)

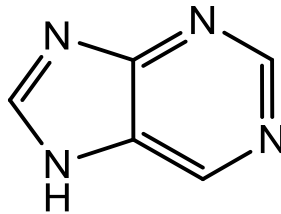

Цитозин (2-OH, 4-NH₂)

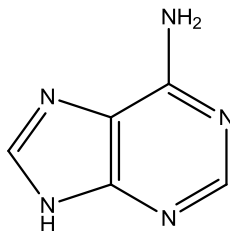

Пуринові (похідні пурину)

Пурин

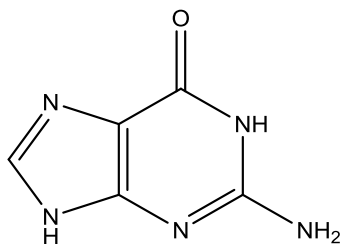
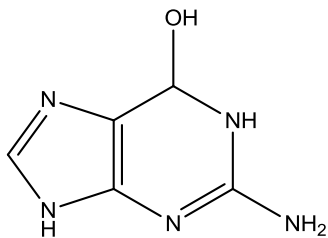
Аденін

Гуанін

Лактимна форма

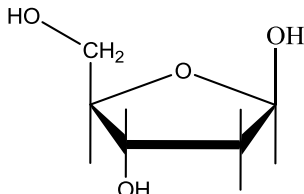
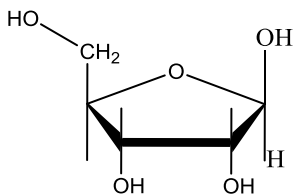
Лактамна форма

β-пентози

β-рибоза

β-дезоксирибоза

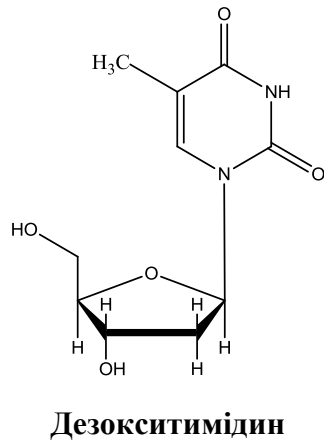
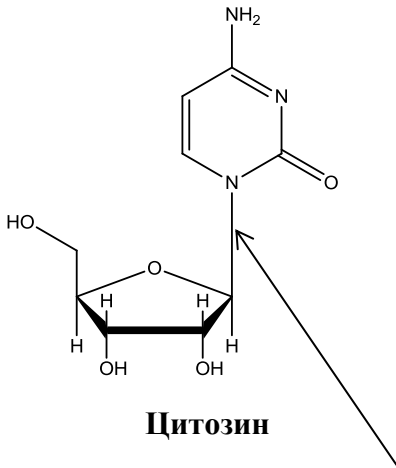

Будова нуклеозидів

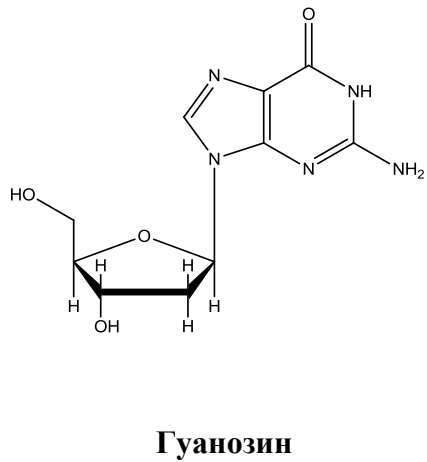
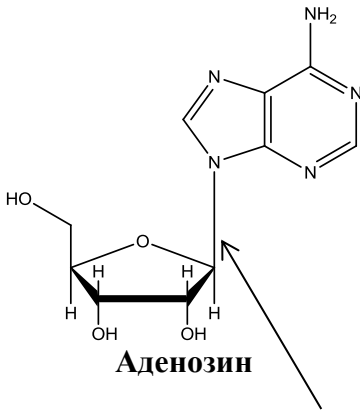
Нуклеозиди – N-глікозиди рибози або дезоксирибози та азотистої основи.

Мононуклеозид = нуклеїнова (азотиста) основа + рибоза
або дезоксирибоза.

N-глікозидний зв'язок піримідинові основи утворюють за рахунок C₁' атому β-пентози та N₁ атому піримідинової або N₉ - пуринової азотистих основ.

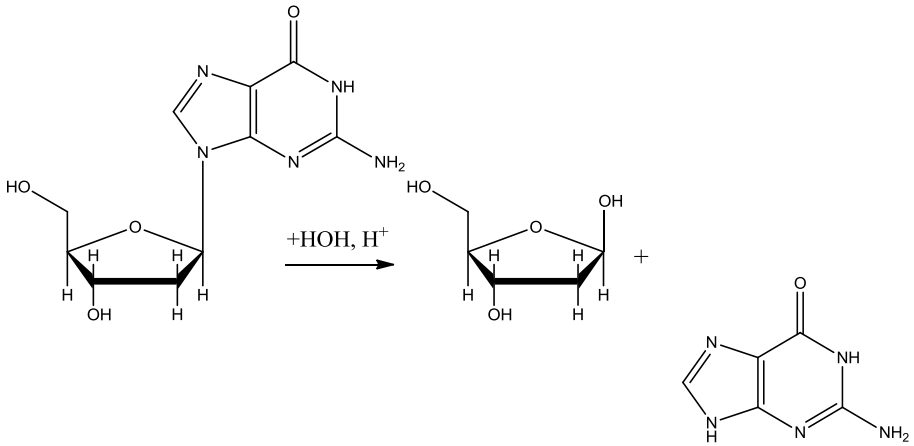
$N_1 - C'$ -глікозидний зв'язок

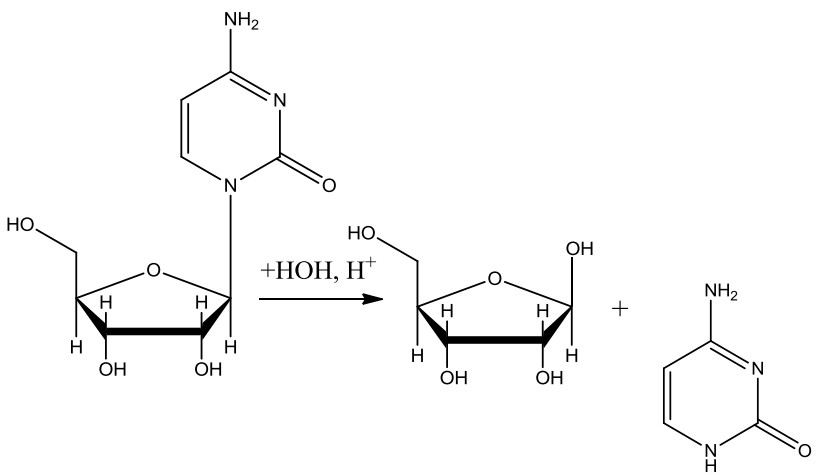
$N_9 - C'$ -глікозидний зв'язок

Гідроліз нуклеозидів

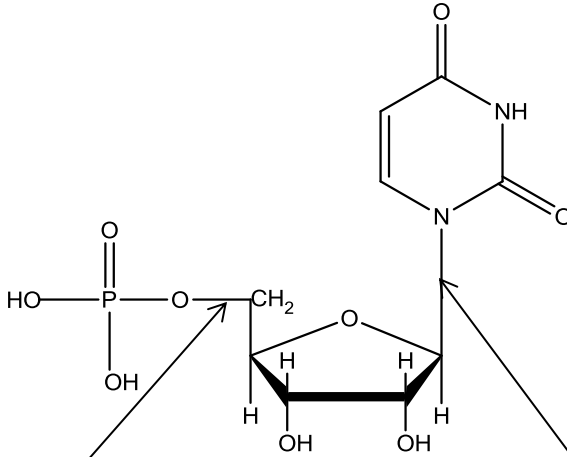
Дезоксигуанозин   **Гідроліз**   **β-D-дезоксирибозураноза**   **Гуанін**

Цитидин   **Гідроліз**   **β-D-рибофураноза**   **Цитозин**

Будова нуклеотидів

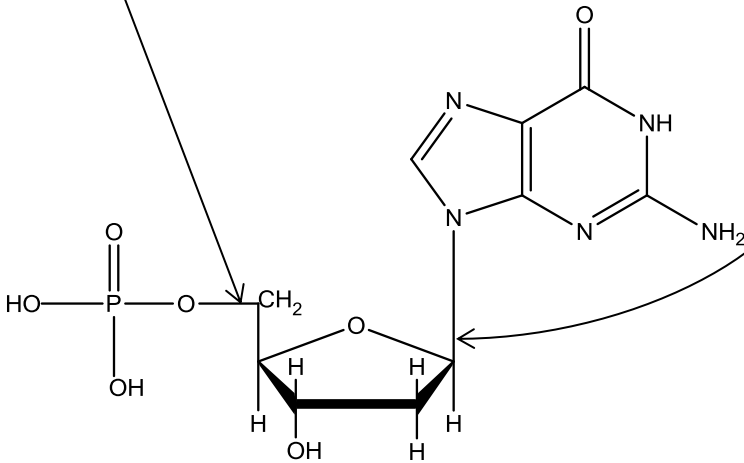
Мононуклеотид = мононуклеозид + H_3PO_4

ЦМФ (цитидинмонофосфат)

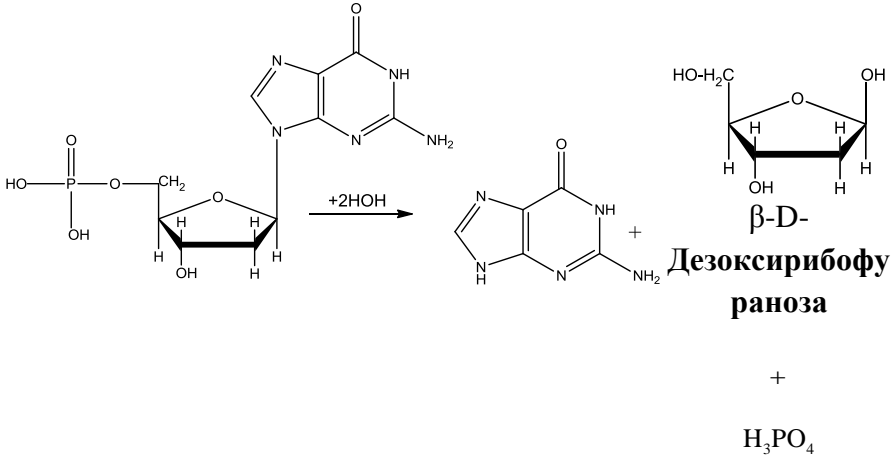
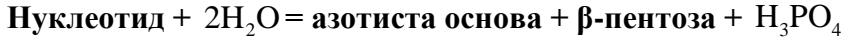
Складноестерний зв'язок

N-глікозидний зв'язок

д-ГМФ (дезоксигуанінмонофосфат)

Гідроліз нуклеотидів

Дезоксигуанозинфосфат

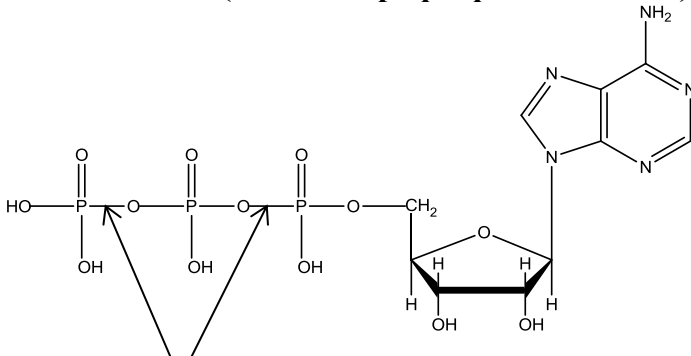
Гуанін

Ортофосфатна

кислота

Будова АТФ

АТФ (аденозинтрифосфатна кислота)

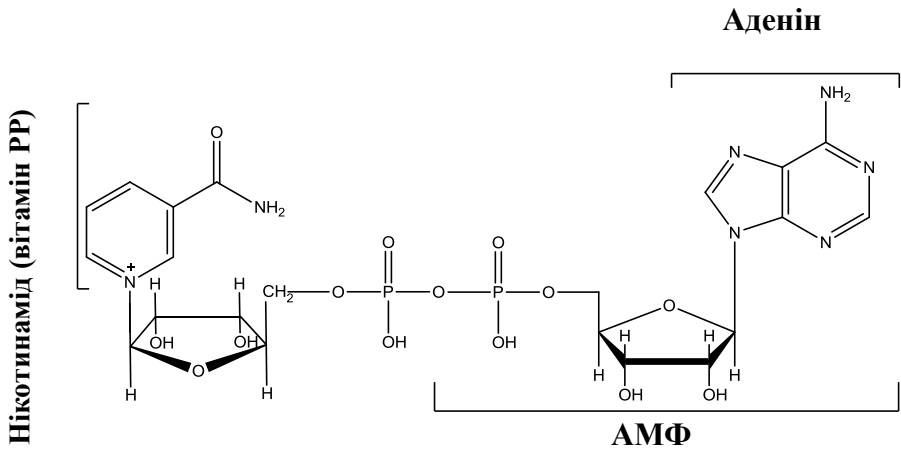
Ангідридні (макроергічні зв'язки)

Внаслідок розщеплення макроергічного зв'язку між залишками ортофосфатної кислоти виділяється 32 кДж/моль енергії.

Нуклеотидні коферменти

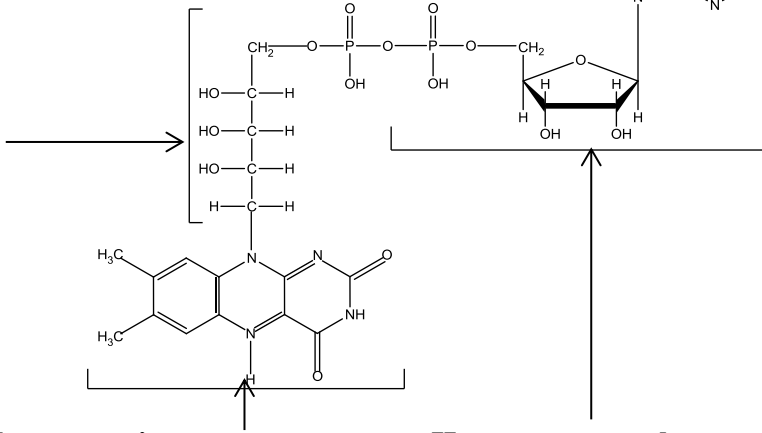
НАД (нікотинамідаденіндинуклеотид)-кофермент НАД-залежних дегідрогеназ

НАДФ (нікотинамідаденіндинуклеотидфосфат)

ФАД (флавінаденіндинуклеотид) –кофермент ФАД-залежних дегідрогеназ

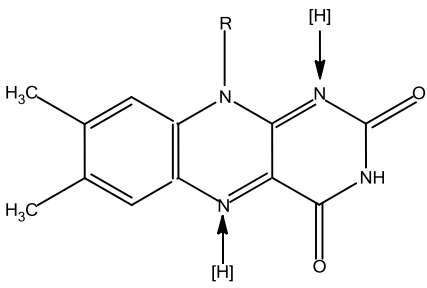
Фрагмент рибітолу

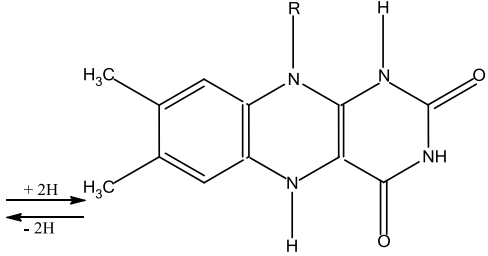
Фрагмент ізоалоксазину
(флавін)

Нуклеотидний фрагмент -
АМФ

Флавін + В₂ = рибофлавін

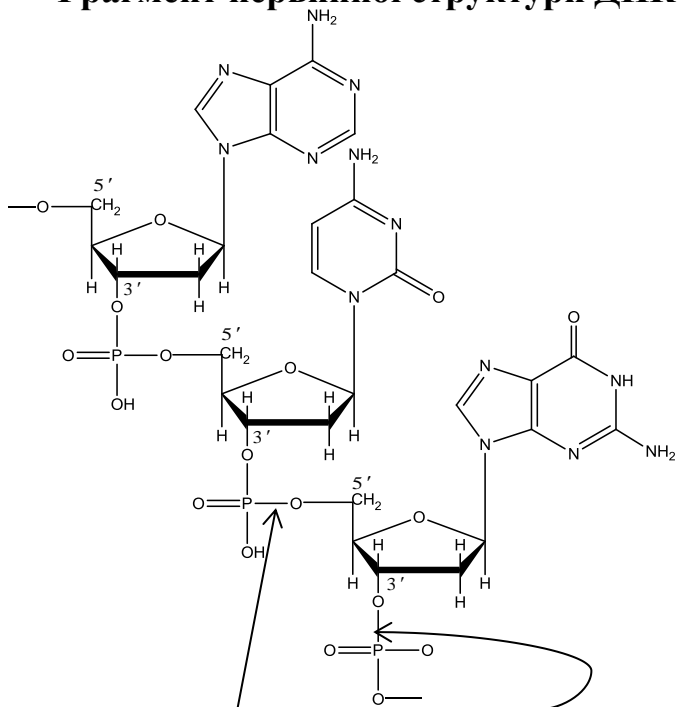

Фрагмент ФАД
(окиснена форма)

Фрагмент ФАДН₂
(відновлена форма)

Фрагмент первинної структури ДНК

3', 5'-фосфодіестерні зв'язки